

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ, НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ІННОВАЦІЇ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

*****

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-422-1-1>

Володимир ІВАНИШИН

доктор економічних наук, професор
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»
e-mail: v.v.ivanyshyn@gmail.com

Оксана БЯЛКОВСЬКА

доктор економічних наук, професор
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»
e-mail: ksenish05@gmail.com

Вступ. Розвиток сільських областей непосредньо впливає на економічну безпеку країни, забезпечення продовольчої безпеки, стабільність економічної ситуації, ефективність роботи сільськогосподарських підприємств та формування державної політики в цих регіонах.

Відсутність державної мотивації, фінансового стимулювання та відповідності сучасним світовим стандартам, недостатня регуляція та відсутність конструктивного державного управління, а також дисбаланс у сільському господарстві перешкоджають інтенсивному та сталому розвитку сільських територій. При цьому наявність ряду дестабілізуючих факторів і їх негативний вплив на життя сільського населення та демографічну ситуацію призводять до кризової економічної ситуації, зростання депресивних сільських територій, екологічного та радіаційного забруднення та культурної деградації. Це створює загрозу економічній та національній безпеці держави.

Необхідність модернізації та реорганізації державної політики у сфері відновлення та розвитку сільських територій викликана потребами сільського населення у покращенні рівня життя, культурному та етнічному розвитку. Значний внесок у формулювання наукових теорій та використання новітнього досвіду здійснили зарубіжні вчені, такі як М. Штейнман, Б. Бордман, М. Адамовіч, К. Девіс, Х. Бовен, Г. Дуранд, М. Вебер та інші, які запропонували класичні поняття й тези щодо розвитку села та визначили пріоритети їх соціального та економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Загальними методичними засадами комплексного аналізу і оцінки відновлення та розвитку сільських територій базуються на різних методологічних підходах, які включають в себе традиційні дисципліни, такі як економіка, географія, соціологія, а також інтердисциплінарні методики. Ось деякі з них:

– Економічний підхід (зосереджений на вивченні економічних аспектів сільського розвитку, таких як аграрна політика, інвестиції, агропромисловий комплекс та інші фактори, які впливають на економічну активність сільських територій).

– Соціально-географічний підхід (досліджує вплив соціальних та географічних чинників на розвиток сільських територій, таких як міграція, демографічні зміни, доступ до освіти та охорони здоров'я, а також розташування сільських населених пунктів).

– Екологічний підхід (аналізує вплив екологічних чинників на стан і розвиток сільських територій, таких як землеробство, водний та повітряний забруднення, втрата біорізноманіття та зміна клімату).

– Інституційний підхід (досліджує роль інститутів та правових рамок у розвитку сільських територій, таких як земельні відносини, адміністративні процедури, фінансова підтримка та інші механізми управління).

– Участь громадськості (акцентує на значенні участі місцевих жителів та громадських організацій у процесі прийняття рішень щодо розвитку їхніх сільських територій. Він враховує потреби та інтереси місцевого населення та прагне забезпечити їхню активну участь у формуванні та втіленні стратегій розвитку).

– Технологічний підхід (зосереджений на впровадженні сучасних технологій у сільське господарство та інші галузі сільського розвитку для підвищення продуктивності, зменшення втрат та створення нових можливостей для місцевого населення).

Ці методологічні підходи можуть застосовуватися окремо чи в поєднанні залежно від конкретних цілей дослідження та контексту сільських територій.

Опираючись на засади основних положень системного підходу, процес інституційного забезпечення відновленням та розвитком сільських територій розглядається як цілісна, складна динамічна система, в межах якої виділяється підсистема управління та підсистема впливу, а також адаптивна управлінська інфраструктура, яка забезпечує передачу управлінської інформації про стан керованої підсистеми. В межах системного підходу до аналізу об'єкту дослідження формулюється проблема, мета та завдання його вивчення, визначається на теоретичному рівні напрями його розвитку, проводиться аналіз проблем розвитку та пропонуються моделі їх розв'язання, синтезу інституційних проблем відновлення та розвитку сільських територій, а також розробляється стратегія його розвитку та приймаються рішення щодо ресурсного його забезпечення [10].

Використання функціонального підходу обумовлене необхідністю виявлення особливостей інституційного впливу на функціонування та ефективність розвитку суб'єктів підприємництва в аграрній сфері; розвиток сільських поселень, відтворення населення сільської місцевості та її демографічного потенціалу; розвиток соціальної інфраструктури та впровадження ефективної системи надання державних і соціальних послуг; забезпечення екологічної рівноваги, сприятливого для життя і діяльності людини стану довкілля і відновлення природних ресурсів; забезпечення відновлення трудових ресурсів та покращення медичного та іншого обслуговування населення у сільській місцевості; збереження та розвитку культури тощо. За допомогою програмно-цільового підходу до регулювання та забезпечення сталого розвитку сільських територій визначається комплекс цілей, головної мети і досягнутих результатів в сфері господарської діяльності та аграрного виробництва. Економічний аналіз в межах синергетичного підходу базується на таких методологічних засадах як відкритість територіальної соціально-економічної системи, нерівномірності розвитку соціальних і економічних явищ і процесів в межах системи, незворотності еволюційного її розвитку, не лінійності інституційних, соціальних і економічних перетворень (в трансформаційній економіці), неоднозначність економічних цілей тощо. Використання такого підходу дозволяє враховувати невизначеність обов'язкових причинно-наслідкових залежностей, безсистемного характеру розвитку природно-господарських систем, природу виникнення випадкових різновекторних напрямів розвитку, а також використання в межах комплексного дослідження кількісних і якісних методів аналізу різних за природою явищ і процесів.

У світовій практиці широко застосовується багатокритеріальний підхід до визначення сільських територій. В межах цього підходу, сільські території розглядаються в якості:

а) простору, де система поселень та інфраструктурних елементів займають невелику частку природного ландшафту;

б) природного середовища, де переважають природні ландшафти;

в) поселення з низькою щільністю населення (до 10 тис. осіб на кв. км);

г) місця, де переважна частина трудових ресурсів зайнята в аграрній сфері;

д) території, де ціна землі є відносно низькою;

з) місцевості, що характеризується високими транзакційними витратами, пов'язаними з великими відстанями від міст і низьким рівнем розвитку інфраструктури [8].

Важливим є і історичний підхід, оскільки за останнє сторіччя розуміння категорії «сільська територія» та усього того, що із цим простором зв'язане, постійно змінювалося. Зміна підходу до визначення обумовлена змінами форм державного управління.

Важливим аспектом дослідження проблем відтворення і розвитку сільських територій є визначення їх функцій в межах національної соціально-економічної системи. Головні функції, що виконуються сільськими територіями, включають:

– Сільськогосподарська функція: вирощування сільськогосподарських культур та утримання худоби для продукції харчових продуктів.

– Природоохоронна функція: збереження біорізноманіття, екологічних систем та природних ресурсів, включаючи ліси, водойми та біотопи.

– Соціокультурна функція: збереження традицій, культурних цінностей та спільнот у сільських громадах.

- Економічна функція: забезпечення виробництва продуктів харчування та інших сільськогосподарських товарів, а також створення робочих місць та приваблення інвестицій.
- Транспортна та логістична функція: забезпечення транспортної інфраструктури для переміщення сільськогосподарської продукції та забезпечення логістичних послуг.
- Туристична та рекреаційна функція: надання можливостей для відпочинку, туризму та активного відпочинку у природному середовищі сільських місцевостей.

Сталий розвиток сільських територій має ґрунтуватися на основних принципах, сформульованих у «Порядку денному на XXI століття», які сприяють досягненню ключових цілей сталого розвитку, зокрема [5]:

- Інтегративність: забезпечення взаємозв'язку та взаємодії різних аспектів сільського розвитку, включаючи економічний, соціальний та екологічний виміри.
- Екологічна сталість: збереження природних ресурсів та біорізноманіття, зменшення негативного впливу на довкілля та забезпечення екологічної рівноваги.
- Економічна ефективність: створення умов для стійкого економічного зростання та підвищення життєвого рівня мешканців сільських територій.
- Соціальна справедливість: забезпечення рівних можливостей та доступу до освіти, охорони здоров'я, житла та інших соціальних послуг для всіх верств населення, включаючи сільські громади.
- Культурна збереженість: захист та підтримка культурної спадщини та традицій сільських місцевостей, сприяння розвитку культурного та мовного різноманіття.
- Участь громади: залучення мешканців сільських територій до прийняття рішень та впровадження проектів, що стосуються їхнього розвитку, через активну участь у громадських обговореннях та прийняття рішень.

Загальні світові тенденції сучасності свідчать про зміни політекономічної парадигми на користь сільського господарства і розвитку села. Демократизація та підвищення участі населення у розробці політики у багатьох провідних країнах світу розширили можливості дрібних фермерів та бідних верств сільського населення впливати на реалізацію цілей розвитку – скорочення масштабів бідності, підвищення рівня життя в сільських районах, поліпшення стану здоров'я сільського населення і сприяння збалансованому в екологічному, соціальному і економічному відношенні сталому розвитку сільської місцевості. Реалізація цих цілей базується на концептуальних засадах багатофункціонального характеру сільського господарства.

Зміни у політиці характеризуються пожвавленням дрібного приватного агробізнесу, особливо в країнах, які реформуються, а також в та урбанізованих країнах.

У сільськогосподарських ланцюжках доданої вартості з'явилися нові потужні гравці, представлені об'єднаннями дрібних агровиробників, які економічно зацікавлені у динамічному, успішному розвитку аграрного сектора і своєму впливові на прийняття політичних рішень. Досить активно розвиваються науково-теоретичні і прикладні дослідження нової ролі сільського господарства для забезпечення цілей розвитку, які окреслюють окрему сферу наукових знань, що об'єднується загальною назвою – сільський розвиток [4; 6].

Перехід до нової парадигми відновлення та розвитку сільських територій неможливий без глибокого вивчення їх внутрішнього механізму та функціонування, а також без розробки моделі сталого розвитку, щоб чітко визначити фактори соціальної, екологічної та демографічної специфіки розвитку та регіональних особливостей територіальних громад. Досягнення позитивної динаміки рівня соціально-економічного розвитку сільських територій можливе безпосередньо через вирішення проблем та впровадження механізмів мотивації та стимулювання. Шляхом залучення ефективного інвестування в сільські території та інші заходи можна динамічніше збільшувати їх ресурсний потенціал та фінансовий стан. Вивчення методики відновлення та розвитку сільських територій є важливим елементом, адже аналіз та оцінка стану розвитку сільських територій неможливий без чітко встановленої методики. Необхідно визначити проблеми пов'язані із формуванням методичного забезпечення та дослідженням важливих аспектів соціально-економічного розвитку сільських територій. Цій проблемі вже присвячено ряд цікавих наукових досліджень [6].

Вирішення економічних проблем сьогодення, які характеризуються як кризові, можливе лише шляхом оптимальної перебудови структури господарського комплексу, упровадження досягнень науково-технічного прогресу, що забезпечують інтенсивний розвиток суспільного виробництва, підвищення його ефективності і конкурентоспроможності. Однак цей шлях пов'язаний зі значними капітальними затратами, потребує тривалого часу для реалізації такої політики і одержання реальних позитивних результатів.

Тому в сучасних умовах надзвичайно важливо використовувати організаційно-економічні фактори, причому оперативно і без суттєвих затрат. Серед цих факторів досить важливим є удосконалення системи управління. На практиці застосовуються дві системи управління: галузева і територіальна, а також різні форми їх сполучення. Зараз управління економікою здійснюється переважно за галузевим принципом, у відання регіонів передано розгляд більшості питань соціальної сфери. Однак на практиці обсяг завдань, які доведеться вирішувати територіальним органам влади й управління набагато ширший. Це в першу чергу забезпечення функціонування й розвиток обласних господарств, що входять до території (відповідальність територій за вирішення цих питань обумовлена тим, що відповідне функціонування господарства сприяє забезпеченню населення даної території засобами існування - у вигляді заробітної плати та інших доходів: продукти, товари, послуги); це формування фінансових ресурсів (у вигляді доходів бюджету), необхідних для реалізації функцій держави і державних територіальних формувань; розвиток соціальної сфери, необхідної для життєдіяльності населення даної території та його відтворення; охорона навколишнього середовища як єдиного джерела проживання. Всі ці завдання взаємопов'язані і не можуть вирішуватись окремо, їх реалізація неможлива без адекватної системи управління даними процесами на територіальному рівні. Звідси випливає, що територіальна система має здійснювати управління господарством, соціальною сферою і охороною навколишнього середовища, маючи для цього необхідні повноваження, методи і важелі управління та відповідні управлінські структури [14].

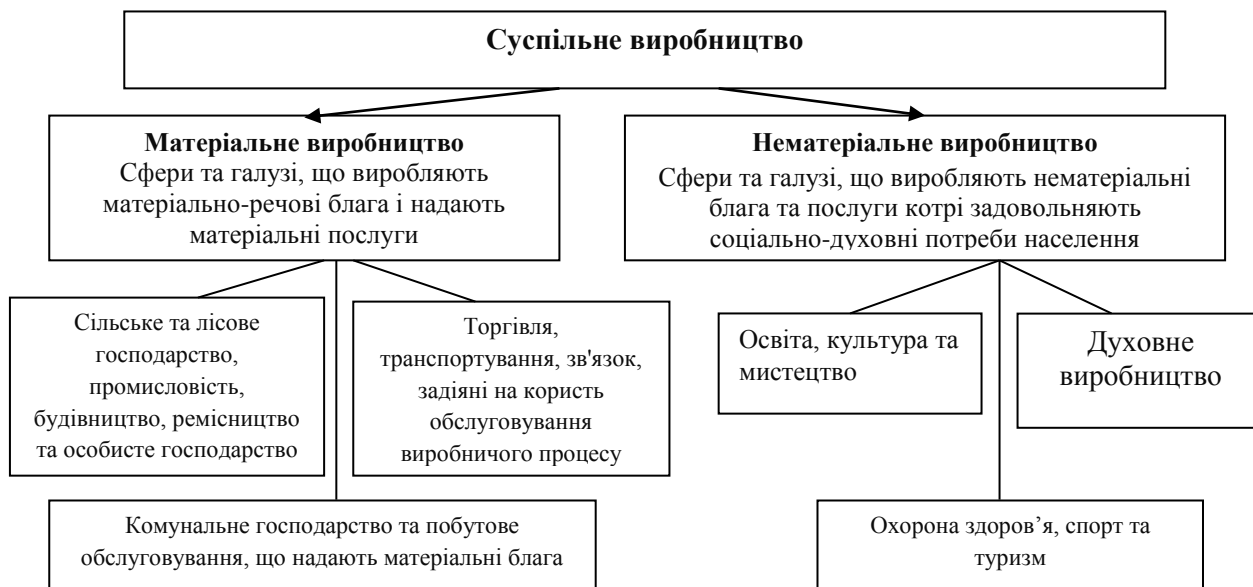
Отже, слід зауважити, що стратегічне управління нині має велике значення в умовах децентралізації та формуванні ОТГ на території України. Кожна з яких має сформувати свою стратегію відновлення та розвитку, де має вказати свої пріоритетні напрямки відновлення та розвитку. Ці стратегії можуть в себе включати екологічні напрямки, диверсифікаційні, соціально-інфраструктурні, культурно-традиційні, енергозберігаючі, рекреаційні, маркетингові (патентування своєї продукції, брендинг), сільськогосподарські та загальноекономічні. Звичайно, вирішення широкого кола проблем території можливе і через галузеві органи управління - міністерства, відомства. Однак це те саме, що користуватись послугами посередника, який лише побічно торкається питання розвитку територій. В умовах значного поширення різноманітних форм власності галузева система управління стає неефективною, оскільки розрахована на управління переважно державним сектором, розміри і роль якого зменшуються. Окрім того, в основу галузевої системи управління покладено централізований розподіл фінансових та матеріальних ресурсів, а також ряд адміністративних функцій (призначення керівників підвідомчих підприємств тощо). В умовах розвитку ринкових економічних відносин можливості ефективної діяльності галузевого органу управління значно звужуються. Все це веде до втрати керованості господарством і, отже, до дезінтеграції господарського комплексу та руйнування економіки. Це виявляється уже наразі - в умовах переходу до ринкових відносин. Сучасні тенденції в розвитку економіки призводять до все більшого поширення виробництв і технологій, що виникають на межі галузей або мають міжгалузевий характер. Ринкова економіка, диктуючи умови господарської діяльності та визначаючи її ефективність, змушує підприємства випускати продукцію, виконувати роботи та послуги, обумовлені галузевою належністю підприємства та виключно кон'юнктурою ринку [1].

Сільський туризм виникає на границі двох різних за формою та змістом галузей, що виконують різні функції багато чим відрізняючись один від одного. Тому природно виникає ряд запитань: до якого виробництва належить сільський зелений туризм, до якого товару відноситься вироблений продукт у сільському зеленому туризмі, і, взагалі, відноситься до товару, послуги чи до товару-послуги? Існує дві сфери суспільного виробництва: матеріальне та нематеріальне. Матеріальне виробництво – це сукупність галузей і сфер, які виробляють матеріально-речові блага та надають матеріальні послуги. Нематеріальне виробництво – це сукупність галузей і сфер, що виробляють нематеріальні блага та нематеріальні послуги, які задовольняють духовні й соціальні потреби людей [7].

Специфіка туристичних послуг полягає у тому, що вони не існують до тих пір, доки не надані, тобто у туризмі виробництво та споживання послуг є нерозривним процесом. Ця обставина дозволяє стверджувати, що туризм варто розглядати як єдину динамічно функціонуючу систему послуг, яка представлена господарюючими суб'єктами різноманітних видів діяльності. Міжгалузевий характер туристичної системи та активна участь у відтворювальному суспільному процесі характеризує її як макроекономічну систему. Однак, як відомо, кожен елемент системи, що утворює певну підсистему, може розглядатися як окрема система. У цьому контексті підприємства та організації туристичної сфер мають властивості системи і тому дослідження туристичного бізнесу зосереджується в основі своїй на мікрорівні [13].

З точки зору економічної теорії продукт визначається як результат людської праці, господарської діяльності, що представляється в матеріально-речовій формі (матеріальний продукт), у духовній, інформаційній формах (інтелектуальний продукт) або у вигляді виконаних робіт та послуг та з позиції маркетингу, де термін «продукт» поєднує у собі поняття «товари» та «послуги» [7].

Економічна система суспільства базується на основі суспільного виробництва, що спрямоване на його розвиток та удосконалення та є базисом для реалізації різноманітних інтересів й потреб суб'єктів виробничо-господарської діяльності всіх членів суспільства. Суспільне виробництво можна розглядати за його галузевою структурою, яка і має два основні напрямки – це матеріальне та нематеріальне виробництво. На рисунку 1. зображена структура суспільного виробництва, що включає в себе матеріальне та нематеріальне виробництво.

Рис. 1. Структура суспільного виробництва

Отже, в суспільному виробництві особливе місце належить як туризму, так і сільському господарству, хоча вони й знаходяться в різних галузях суспільного виробництва. При їхньому поєднанні товар, який вони спільно виробляють, набуває дещо іншої форми, ніж вони виробляють окремо. Продукт, що виробляється в галузі сільського зеленого туризму, набуває форми «товару-послуги», що має певні характеристики, які відрізняють його від товарів та послуг. Тому сільський житель має можливість, завдяки сільському зеленому туризму, відновлювати свої традиції, звичаї, культуру, займатись сільським господарством і від цієї діяльності отримувати кошти для поповнення свого сімейного бюджету. У літературі особливу увагу звертають на те, що об'єднує різні види трудової діяльності з надання послуг, а саме – виробництво таких споживчих вартостей, які переважно не набувають матеріальної форми. Тому для послуг як товару, незважаючи на їх різноманітність, характерні такі загальні ознаки як невідчутність, нездатність до зберігання, мінливість якості, нерозривність виробництва й споживання. На цій підставі роблять правильний висновок про те, що ринки послуг абсолютно не схожі на інші ринки (мають на увазі, насамперед, ринки товарів). Диференціація послуг поглиблюється і нині. Наприклад, за СОТ виокремлюють 12 секторів послуг, зокрема бізнес-послуг із включенням професійних; послуг зв'язку; будівельні й інженерні; дистриб'юторські; освітні; екологічні; фінансові, у тому числі банківські; страхові; медичні; послуги в галузі туризму та подорожей; рекреаційні, культурні та спортивні; транспортні та інші, які часто, у свою чергу, поділяють на 155 підсекторів [11].

З методичної точки зору сільський туризм охоплює усі види туристично-відпочинкової діяльності, які здійснюються з використанням людських, природних та матеріальних ресурсів сільських територій. За цих вихідних умов він відрізняється від інших видів туристичної діяльності місцем здійснення, причому чітку лінію розмежування між цими видами туризму провести важко. Водночас специфічним видом сільського туризму є агротуризм, який передбачає використання ресурсів сільських домогосподарств для розміщення і харчування туристів і відпочиваючих. В агротуризмі важливим є його зв'язок не лише з сільською місцевістю, але й із сільським господарством, оскільки надавачі його послуг певною мірою (більшою чи меншою) займаються сільськогосподарським виробництвом.

Тому можна зробити висновки, що між сферами матеріального і нематеріального виробництва існує дуже тісний зв'язок. Як ми бачимо на прикладі розвитку сільського зеленого туризму вони є невід'ємними у своєму існуванні разом у даній галузі. Тому, судячи з описів товару-послуги, що надається підприємствами агротуризму, можна стверджувати, що сільський зелений туризм належить до матеріального виробництва, оскільки споживач (турист) даного специфічного продукту цікавиться життям та виробництвом на селі, а саме сільським господарством та побутом а ще бажає брати активну участь у виробництві сільськогосподарської продукції [9].

Якщо далі розглядати території за природно-кліматичними, демографічними, соціально-економічними умовами, рівнем розвитку продуктивних сил, виробничої і невиробничої інфраструктури, то вони істотно різняться. Усе це потребує диференційованого підходу до прийняття управлінських рішень, урахування місцевих особливостей тощо. У принципі, як державна, так і територіальна адміністрація є сукупністю людських і матеріальних засобів, покликаних забезпечувати, під керівництвом політичної влади, виконання і застосування законів. При цьому в демократичних суспільствах політизація адміністративних органів не схвалюється, правилом є політична нейтральність управлінського апарату як стосовно партії, що стоїть при владі, так і її опозиції. У своїй сфері діяльності адміністрація має бути незалежною від політичної влади. Необхідне також конкретне, затверджене законом, розмежування завдань державних і територіальних адміністрацій та визначення компетенцій і повноважень щодо вирішення цих завдань, надання можливостей для їх реалізації. Система і структура управління обумовлюються структурою підпорядкованих об'єктів. Тому пропозиції про перехід до функціонально-територіальної системи управління господарством виходять з того, що основна частина господарського комплексу передається у розпорядження територій. У компетенції загальнодержавних органів залишаються лише питання, які забезпечують існування і функціонування держави в цілому. Це захист зовнішньої політики, державної безпеки, внутрішніх справ, роботи єдиних державних енергетичних і транспортних систем, зв'язку, державних фінансів, окремі питання соціальної політики, статистики, стандартизації і метрології тощо. Отже, функції територіального управління також можна розділити на основні напрямки:

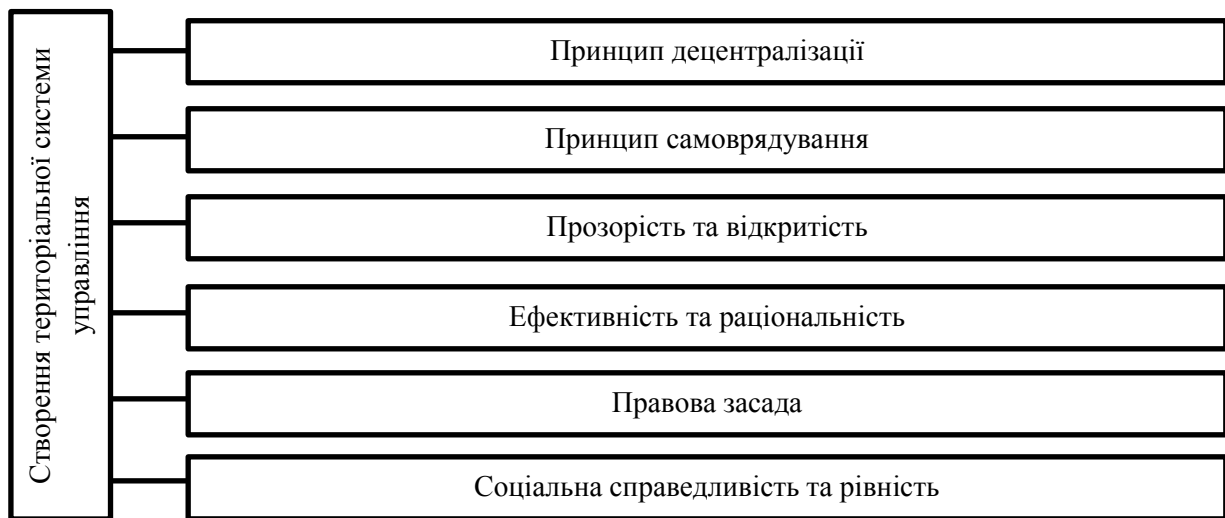
1) у виробничій сфері – забезпечення ефективного розвитку господарства регіону як єдиного цілого, зокрема, участі у вирішенні загальнодержавних завдань з урахуванням місця регіону в загальнодержавному поділі праці й специфічних інтересів регіону; ефективного внутрішньорегіонального розподілу праці, спеціалізації й кооперування, комплексування господарства регіону; ефективної сумісної діяльності підприємств у регіоні; сприятливих умов для розміщення і ефективного функціонування виробничих об'єктів (розвитку регіональної виробничої інфраструктури, виробництв міжгалузевого призначення, виконання робіт загальнобудівельного профілю тощо); ефективного використання територіального виробничого, науково-технічного й ресурсного потенціалу; ефективного розвитку територіальних виробничо-господарських комплексів; ефективного керівництва господарством місцевого призначення, координування випуску продукції й надання послуг внутрішньорегіонального споживання;

2) у соціальній сфері – задоволення потреб населення у праці й забезпеченість ефективного використання трудового потенціалу регіону; створення умов для відтворення трудового потенціалу регіону; забезпечення ефективного розвитку соціальної інфраструктури; задоволення потреб населення у продуктах харчування, товарах та послугах; регулювання якісних і кількісних характеристик структури розселення населення територією; підтримка сприятливого для життя, праці і рекреації екологічного середовища; вирішення інших питань соціальної сфери [1].

Територіальна система управління, яка нині є досить актуальною також здійснюється за наступними принципами, що чітко регламентують територіальне управління та спрямовує конкретно по об'єктах та ланках. Це допоможе всім рівням управління зрозуміти напрямки стратегій чи завдань, які перед ними постали. Створення територіальної системи управління зазвичай ґрунтується на ряді принципів, які забезпечують ефективність, прозорість, економічність та рівноправ'я. Ось кілька основних принципів, які можуть бути застосовані (рис. 2):

– Принцип децентралізації. Цей принцип передбачає делегування повноважень та відповідальності від центральних органів влади до місцевих установ або органів управління, з метою наближення прийняття рішень до місцевого рівня та забезпечення більшої відповідності потребам індивідуальних територій.

- Принцип самоврядування. Він передбачає право територіальних громад або об'єднань на самостійне вирішення питань, що стосуються їх життєдіяльності, в рамках закону. Цей принцип сприяє зміцненню демократії та залученню громадян до прийняття рішень.
- Прозорість та відкритість. Управління повинно ґрунтуватися на принципах прозорості та доступності інформації для громадськості. Це включає в себе забезпечення публічності діяльності органів управління та можливість громадян брати участь у процесі прийняття рішень.
- Ефективність та раціональність. Система управління повинна бути спроможною ефективно вирішувати поточні проблеми та раціонально використовувати ресурси. Це означає оптимізацію адміністративної структури та процесів управління.
- Правова засада. Управління має ґрунтуватися на принципах правової держави та дотриманні конституційних норм, законів та регулятивних актів. Це забезпечує стабільність, прогнозованість та захист прав та свобод громадян.
- Соціальна справедливість та рівність. Управління повинно бути спрямоване на забезпечення рівних можливостей та рівних умов для всіх територій та їх мешканців, незалежно від їх соціального становища, етнічної чи релігійної приналежності.

Рис. 2. Модель створення територіальної системи управління

Ці принципи можуть застосовуватися в різних контекстах та залежать від конкретних умов та потреб суспільства. Варто відзначити, що в процесі запровадження територіальної системи управління потрібно застосовувати по максимуму реальний управлінський потенціал, використовувати досвід професіоналів, лідерів та залучати молодих спеціалістів. Для того щоб перейти до територіальної системи управління, потрібно враховувати всі зміни існуючої системи, частково щось потрібно зберегти, частину відновити, в залежності від стратегії. Не можна стверджувати, що та чи інша система є досконалою, але потрібно обрати оптимальну. Оскільки існуюча структура управління має свої недоліки, які виявляються через різницю між виборними радами та призначеними державними адміністраціями, можна запропонувати установаження єдиної системи управління для області, міста та району, якою керуватиме голова державної адміністрації. Це означає переформування сучасної структури управління шляхом об'єднання функцій та повноважень, щоб створити більш злагоджену та ефективну систему. Важливо відзначити, що такий крок не передбачає повернення до застарілих принципів управління, адже розробка нових законів та функцій органів управління враховуватиме потреби сучасного ринкового середовища. Це також означає, що система рад може продовжувати свою діяльність, використовуючи свій демократичний потенціал для підтримки громадської участі та прийняття рішень на місцевому рівні. Одночасно, державні адміністрації будуть мати нові функції та завдання, спрямовані на забезпечення економічного та соціального розвитку територій у відповідності до сучасних викликів та потреб суспільства. Такий підхід дозволить вирішити недоліки існуючої системи, забезпечивши більш ефективне та злагоджене управління, яке враховуватиме сучасні вимоги та потреби громадян і підприємств. Виходячи з передумови того, що у розпорядження адміністрації передається управління галузями господарства, територія одержує статус самостійної економічної одиниці з достатньо широкими правами та повноваженнями у сфері економіки, і, таким чином, здійснюється перехід до функціонально-територіальної системи управління.

Має бути чітка градація відповідальності, за компетенції та функції, фінансування яких здійснюється обласним бюджетом; формування загального керівництва; організація реформування; відновлення та розвиток; транспорт; зв'язок; демографічний напрямок розвитку; освіта; будівництво; інфраструктура; ресурсний потенціал; екологія; енергетика; здійснення земельної реформи та сільське господарство та інші важливі галузі. Органи управління утримуються за рахунок коштів відповідних бюджетів. Окрім них, можуть існувати різні госпрозрахункові організації, причому не тільки приватні, але й ті, що виконують певні функції територіального управління. Можуть також створюватися бюджетні органи управління для реалізації конкретного завдання, які матимуть назву «цільова адміністрація». Ці органи можуть мати тимчасовий характер або створюватися на невизначений термін залежно від мети, для реалізації якої вони створюються [1].

Узагальнення авторських визначень та обґрунтувань сільського розвитку, висвітлених у публікаціях вітчизняних учених, дає підстави говорити про спільну основу досліджень як таку, що базується на об'єкті розвитку. За такий об'єкт одні дослідники беруть галузь сільського господарства, інші – територію, при цьому не беручи процесу розвитку як такого. Досить потужно представлені результати досліджень у сфері організаційно-управлінських засад та державного регулювання процесів розвитку сільських територій. При дослідженні національної практики та літератури необхідно зауважити, що нині виділяють такі підходи з вивчення та аналізу розвитку сільських територій, з яких один базується на галузевому підході, інший на територіальному. При дослідженні національної практики та літератури необхідно зауважити, що нині виділяють такі підходи з вивчення та аналізу розвитку сільських територій, з яких один базується на галузевому підході, інший на територіальному. Та часто в сучасній літературі можна зустріти такі підходи як ресурсний, інфраструктурний, екологічний, соціально-економічний та комплексний, які можуть походити від двох базисних підходів – галузевого та територіального. Територіальний і галузевий підходи, можна обрати як базисні, оскільки з них можуть бути похідними вище перераховані підходи (рис. 3).

Джерело: Розроблено авторами за матеріалами [2]

Рис. 3. Підходи вивчення та аналізу розвитку сільських територій

Очевидно, не можна зосереджувати розвиток сільських територій безпосередньо на розвитку сільського господарства, адже це не сприятиме розвитку селянства як незалежної категорії, що базується і на добробуті, культурі, самобутності й особистісному розвитку. Домінування галузевого підходу обумовлюється, певною мірою, наявністю результатів наукового пізнання періоду командної системи, успадкованих від радянських часів. Вихідна методологічна основа розуміння сутності розвитку сільських територій базується на необхідності нарощення сільськогосподарського виробництва та його ефективності (на великих сільськогосподарських підприємствах), за рахунок чого розвивається соціальна й інженерна інфраструктура села. В оновленому, осучасненому варіанті цей підхід розглядає адаптування до ринкових умов господарювання як «важкий перехід від радянської патерналістської моделі соціальної політики великих підприємств і організацій через дикий капіталізм первинного нагромадження капіталу до більш цивілізованих відносин. Як і раніше, соціальна відповідальність залишається орієнтованою на найближче коло стейкхолдерів – державу, власників і персонал (та організації, які його представляють). Більше коло зацікавлених сторін (місцеві співтовариства, територіальні громади, регіони, постачальники, споживачі) практично вилучені з даного процесу». Галузевий підхід надзвичайно привабливий для галузевого органу управління сільським господарством і є панівним у підходах до державного регулювання та розробки програм підтримки аграрного сектора [12].

Територіальний підхід, знайшов поширення у вітчизняних наукових дослідженнях, головним чином, під впливом європейської практики. У країнах ЄС за основу прийнято типологію сільських регіонів, розроблену Організацією з економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), згідно з якою виділяються три основних типи територій – переважно сільські; економічно інтегровані або змішані (місько-сільські); переважно міські, урбанізовані. Слід зазначити, що при цьому враховується наявність у межах відповідних регіонів як сільських, так і міських поселень. Правда, щодо останніх єдиної думки немає: одні вважають, що до сільських територій варто відносити малі міста кількістю жителів 3–4 тис. осіб, інші - підвищують цей поріг до 10–20 тис. осіб. Переважно сільськими вважаються території, на яких понад 50% населення проживає у сільських населених пунктах та з густотою населення до 150 осіб на 1 км². Зазвичай вони характеризуються низьким рівнем розвитку інфраструктури, що обмежує можливість створення робочих місць в несільськогосподарських видах діяльності. В економічно інтегрованих регіонах (територіях) частка сільського населення становить від 15 до 50%, вони мають відносно сприятливі умови розвитку та, як правило, розташовані в місцях із розвинутими транспортними магістралями. Переважно міські (урбанізовані) території знаходяться на незначних відстанях від урбанізованих центрів характеризуються невеликою – до 15% часткою сільського населення [12].

Від двох фундаментальних підходів потрібно перейти до таких підходів, які можуть бути компонентами фундаментальних, наприклад галузевий підхід може у собі поєднати такі підходи як: ресурсний, інфраструктурний, комплексний. У свою чергу, територіальний підхід може в себе включати такі підходи як: екологічний, соціально-економічний, інфраструктурний, ресурсний і комплексний. Не можна стверджувати, що котрийсь із підходів є важливіший, дуже часто в дослідженнях використовують і поєднують ці підходи, однак, коли дослідження є вузькоспеціалізоване, то можна використовувати один із підходів. Сутність інфраструктурного підходу полягає в оцінці розвитку сільських територій через призму соціальної інфраструктури, яка включає оцінку восьми блоків: рівень життя та безпеки населення, житлово-комунальне господарство, освіту, охорону здоров'я, культуру та мистецтво, транспорт, споживчий ринок. Альтернативним підходом є ресурсний, сутність якого полягає в комплексній оцінці ресурсного потенціалу сільських територій. Так, В.К. Терещенко, Є.О. Ланченко [3] пропонують оцінювати ресурсний потенціал сільських територій за трьома блоками: земля, праця, капітал. До ресурсного підходу можна віднести наукову думку вчених, які вважають, що розвиток сільських територій можна оцінити через оцінку ресурсного потенціалу соціально-економічного розвитку сільських територій за чотирма блоками: природного потенціалу сільського господарства, матеріально-технічного, людського та фінансового потенціалів. [3]. Соціально-економічний підхід до оцінки розвитку сільських територій використовує аналіз рівня розвитку сільських територій що здійснюється на основі системи показників, який складається з двох основних підсистем: відповідно показники економічного і соціального розвитку. Підсистема економічних показників дозволяє виявляти основні галузеві та структурні зрушення в економіці об'єкта й специфіку його розвитку та включає в себе три блоки показників: виробництво товарів і послуг; фінансові результати; інвестиційну діяльність. Підсистема соціальних показників характеризує відтворювальну структуру населення, дозволяє досліджувати ринок праці як складову частину фундаментальної категорії відтворення, оцінювати рівень життя сільського населення, стан соціальної сфери села. Тобто, соціально-економічний підхід включає чотири блоки показників: демографічну ситуацію; ринок праці; рівень життя; стан соціальної сфери. Екологічний підхід ґрунтується на концепції сталого розвитку. Значний науковий інтерес становить інтегральний показник розвитку сільських територій. Для розрахунку інтегральних показників розвитку сільських територій адміністративних районів, учений визначив шість основних критеріїв, які характеризують економічний потенціал, рівень розвитку соціальної сфери та екологічну безпеку: обсяг виробництва всіх видів продукції та наданих послуг на одну особу; природний приріст населення; щільність сільського населення; рівень середньої заробітної плати; частка зайнятих у несільськогосподарській сфері; рівень здоров'я.

Комплексний підхід оцінює сільські території за допомогою трьох блоків:

1) економічний блок – середньодушовий обсяг виробництва сільськогосподарської та промислової продукції; оборот роздрібної торгівлі та громадського харчування, платних послуг; інвестиції в основний капітал; чисельність працівників малих підприємств;

2) фінансовий блок – доходи і видатки бюджету на душу населення; коефіцієнт бюджетної самозабезпеченості;

3) соціально-демографічний блок – коефіцієнти природного і міграційного приросту населення, чисельність учнів загальноосвітніх закладів, частка пенсіонерів у загальній чисельності населення, рівень

дитячої смертності; забезпеченість жителів сільської місцевості житлом, послугами житлово-комунального господарства (центральне опалення, водопровід, газ), чисельність лікарів усіх спеціальностей на 10 тис. осіб, а також рівень доходів населення, офіційного безробіття, кількість злочинів.

Досліджуючи проблему тематики відновлення та розвитку сільських територій слід відмітити, що першим кроком до втілення того чи іншого плану відносно розвитку сільських територій має стати програма розвитку сільських територій, яка базуватиметься на нормативно-правових засадах та концепціях. Прийнята Концепція розвитку сільських територій 23 вересня 2015 року, допомагає спрямувати зусилля розробників програм розвитку сільських територій у напрямку тих проблем, які є загальними для сільських територій України. Так, дійсно, концепція є загальною для написання, але, розробляючи програму розвитку сільських територій, необхідно імплементувати її до того регіону для якого вона розробляється. Потрібно враховувати традиції, ментальність, культуру, соціально-економічну ситуацію, наявні людські, природні та матеріальні ресурси та потенціали. Розробляючи програму відновлення та розвитку сільських територій для будь-якого регіону також потрібно зважати на інвестора, який має інвестувати етапи програми, чи це державне фінансування, чи громадське, чи благодійне фінансування, чи інвестором має стати особа, яка планує отримати дивіденди від успішної реалізації програми. Програми можна розділити за двома типами:

- 1) Європейський тип програми відновлення та розвитку сільських територій.
- 2) Азійсько-Ізраїльський тип програми відновлення та розвитку сільських територій.

Європейська програма відновлення та розвитку сільських територій ґрунтується на: розширеному вивченні нормативно-правової бази; глибокому вивченні ресурсного потенціалу, що сприятиме відновленню та розвитку сільських територій; маркетинговому дослідженню ринку регіону поширення програми; SWOT-аналізі; детальному плануванню реалізації програми; основній ідеї; очікуваних результатах програми. Азійсько-Ізраїльський тип програми відновлення та розвитку сільських територій має мути не такою об'ємною і ґрунтується на: яскрава презентація і вступі; основній ідеї; SWOT-аналізі; загальному плані реалізації програми; очікуваних результатах програми. Європейські інвестори зазвичай готові довго слухати презентаційну доповідь, аналізувати і певний час обмірковувати запропоновану програму. У свою ж чергу Азійсько-Ізраїльські інвестори не мають бажання довго слухати, а чекають на яскраву презентацію та основну ідею із зазначенням SWOT-аналізу та результати. Тому при написанні програми відновлення та розвитку сільських територій, проектанту потрібно чітко вивчити інвестора, який має із ним співпрацювати. Основні розділи програми відновлення та розвитку сільських територій дозволяють презентувати проблему з різних сторін, показати, які мають бути основні кроки вирішення проблеми, з якими проблемами ми можемо зіштовхнутись при реалізації програми, як їх швидко та ефективно вирішити, які очікуємо результати при реалізації програми відновлення й розвитку сільських територій і що нам для цього потрібно (рис. 4.).

Рис. 4. Алгоритм розробки програми відновлення й розвитку сільських територій

У програмі мають бути вирішені соціально-економічні проблеми, культурні, ментальні, побутові, екологічні, проблеми освіти та місцевого самоврядування. Потрібно звертати увагу на особливості тієї території для якої розробляється програма, на її населення та їх проблеми, ментальність і традиції, наявність ресурсів і екологічний стан, можливість диверсифікації сільського господарства завдяки переробці та виробництву товарів із сільськогосподарської сировини, можливість розвитку сільського зеленого туризму, сільськогосподарських кооперативів та кластерів, що в свою чергу призводитиме до сталого розвитку та відновленню сільських територій.

Принагідно можна зазначити, що вдало розроблена програма відновлення та розвитку сільських територій, суттєво сприятиме проблемі розвитку сільських територій, допоможе залученню інвесторів для вирішення численних проблем сільських населених пунктів, як з боку держави так і з боку приватних організацій, що цікавляться розвитком і відновленням сільських територій. При розробці програм, які зорієнтовані на відновлення та розвиток сільських територій варто зважати на всі чинники її формування та можливості реалізації. При дослідженнях тих територій, які мають місце в розробленій програмі, потрібно зробити наголос на тому, в якому стані на початку знаходиться ця територія. Слід зважати чи вона знаходиться в проблемній стадії деструкції, чи дана територія у стані повного занепаду. Чи стає територія цікава вже для інвесторів та для ентузіастів, які планують своє життя та бізнес реалізувати на цій території за певних причин, які також потрібно виділити в програмі. Для такого дослідження варто використовувати ряд методів, які вже використовуються в сучасних дослідженнях як аналітичні, SWOT-аналізу, комплекс маркетингового дослідження ринку, статистичних методів та інше. Новим у комплексі можна зазначити подібні дослідження, з методологією виявлення соціально-економічних пустот.

Висновок. На сьогодні розробка ефективної стратегії розвитку сільських територій у регіонах України є одним з найважливіших напрямків досліджень українських агроекономістів. Якщо раніше, за умов планової економіки, диспропорції у розвитку сільських районів успішно компенсувалися директивними методами, то в умовах сучасної економіки необхідно застосовувати диференційований підхід на рівні регіонів, що дозволяє враховувати індивідуальні особливості функціонування сільських територій та селищ. Тим не менш, несамовитість національної методології стратегічного планування і прогнозування розвитку сільських районів на муніципальному рівні, а також відсутність системності в визначенні пріоритетів розвитку сільських територій вимагають постійного пошуку методичних підходів до вирішення цієї актуальної проблеми.

Список використаних джерел:

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних відносин : підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : КНЕУ, 2002. 624 с.
2. Базилук А.В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eut_2015_1_5.
3. Беркута Т. В. Малі форми господарювання як органічна складова [Електронний ресурс] Режим доступу http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Agroinkom/agroinkom2008-11-12/agroinkom2008-11-12_46-49.pdf.
4. Бородіна О. М., Могильний О. М. Корегування політики державної підтримки сільського господарства України. Економіка АПК. 2007. № 6. С. 55-61.
5. Гончаренко О. М. Методологічні засади розробки нової редакції Концепції Національної безпеки України. Київ, 2001. 26 с.
6. Дудзяк О. А. Вплив енергетичної ситуації України на добробут сільського населення . Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. Київ, 2019. № 1. С. 151-156.
7. Дудзяк О. А., Славіна Н. А., Гуменюк І. І. Вплив польського досвіду на розвиток сільського туризму в селах України. Агросвіта. 2018. груд., № 24. С. 10-13.
8. Петрушківський В. Г., Колесніков В. І. Теоретичні підходи до визначення сільських територій. Проблеми економіки. 2014. № 4. С. 127-131.
9. Пілюшенко В. Л. Управління інноваційно-інвестиційним розвитком території: монографія. Донецьк, 2007. 317 с.
10. Ростоу В. Стадії економічного росту. (переклад з англ. В. П. Марченко). США, Нью Йорк : Фредерик А. Прегер, 1961. 242 с.
11. Смушак М. В. Науково-методологічні основи організації системного розвитку сільських територій України. Економіка: проблеми теорії та практики. 2005. Вип. 209, т. 1. С. 247–254
12. Терещенко В. К., Ланченко Є. О. Методологічні засади комплексної оцінки регіонального розвитку продуктивних сил сільських територій [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://elibrary.nubip.edu.ua/6132/1/docx>.
13. Ткачук А. Децентралізація, регіоналізація, згуртованість? Міркування. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.csi.org.ua/articles/detsentralizatsiya-regionalizatsiya-zgurtovanist-mirkuvannya/>
14. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень [Електронний ресурс]: навчальний посібник. Київ: Слово, 2004. 240 с. Режим доступу : <https://www.imath.kiev.ua/~golub/ref/tsekhmistrova.pdf>.